

НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

УДК 930.1:94(477.54)“1941/1945”

© **Юрій СКРИПНИЧЕНКО**

НАЦИСТСЬКА ПОЛІТИКА ГРАБУВАННЯ І НАСИЛЬСТВА – НАЙКОРОТШИЙ ШЛЯХ ПРИМУСУ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВЩИНИ ДО РІЗНОМАНІТНИХ РОБІТ

Досліджується нацистська політика грабування і насильства на окупованій території Харківщини як найкоротший шлях примусу цивільного населення до виконання різноманітних робіт для потреб мілітаристської Німеччини, а також актуальність цього питання на сьогоднішній день. Головні ідеї означеної тематики викладені на основі аналізу та досліджень вітчизняних і зарубіжних істориків, архівних, публіцистичних матеріалів, спогадів учасників тих трагічних подій. У повному обсязі розглянуті організаційні та практичні дії, методи, заходи, які запроваджувала окупаційна влада міста й області стосовно населення Харківщини, щоб примусити підневільних громадян міста та області працювати на нацистську Німеччину. На основі опрацювання різноманітних історичних джерел удалося встановити, що політика грабування та насильства, яку організовували й запроваджували в життя окупанти щодо підневільного цивільного населення, була найголовнішою причиною, яка змушувала мирне населення міста й області йти працювати на потреби Третього райху. Матеріали цього дослідження можуть використовувати викладачі, студенти в різнопланових наукових дослідженнях із всесвітньої історії, історії України (зокрема в дослідженні регіональної історії), на різноманітних лекційних, семінарських та лабораторно-практичних заняттях.

Ключові слова: Друга світова війна, нацистський окупаційний режим, комендантська година, Дробицький Яр.

Актуальність цього дослідження відображає багатогранність, складність і динамізм, який був характерний для організаційної і практичної діяльності нацистської влади Харківщини стосовно цивільного населення з метою залучення трудових ресурсів окупованої території міста й області до примусової праці на всезростаючі потреби Третього райху. Значний, суттєвий внесок у наукову розробку аспектів обраної тематики зробили як вітчизняні, так і закордонні

дослідники [1 – 8]. Утім, щоб скласти повну, цілісну й правдиву картину тих трагічних воєнних подій, украй мало подібних наукових і публіцистичних досліджень. Певною мірою це дослідження допоможе заповнити цю прогалину.

Метою статті є всебічне дослідження нацистської політики насильства і грабування на Харківщині в роки Другої світової війни з реконструкцією її основних напрямів і аналізом ефективності таких заходів.

Завдання, визначені для досягнення поставленої мети, такі:

1. Дати загальну характеристику нацистської політики грабування і насильства на Харківщині в роки Другої світової війни.

2. Визначити завдання, методи та заходи, які планувала і запроваджувала в життя окупаційна влада щодо цивільного населення міста та області.

3. На основі вищерозглянутих завдань визначити, як нацистська політика грабування і насильства на території окупованої Харківщини вплинула на повсякденне життя громадян міста та області.

Нацистський окупаційний режим у Харкові – складна сторінка історії Другої світової війни, яка тривала з 24 жовтня 1941 р. до 23 серпня 1943 р. Цей період двічі переривався короткочасними визволеннями території військовими операціями Червоної армії. 24 жовтня 1941 р. не просто день в історії, а початок німецької окупації м. Харкова, подія, що змінила і місто, і долі його мешканців.

Як і в інших областях тимчасової окупованої радянської території, на Харківщині нацисти з перших днів установили найжорстокіший окупаційний режим. Як зазначено в збірнику «Війна очима дітей»: «Повне страждань, розпочалося життя харківчан під владою фашистів» [1, 19]. Масове знищення мирного радянського населення – одна з головних задач окупаційного режиму. Репресії, приниження людської гідності, страх, погрози були постійними супутниками харків'ян. Убивства, свавілля завжди санкціонувалися вищими німецькими злочинцями. Із наказу «Керівна лінія поведінки з цивільним населенням», підписаного 23 жовтня 1941 р. генералом Ервіном Фіровим: «Крайня жорстокість у поведінці з місцевим населенням є необхідною та обов'язковою...» [2, 69]. Вважаючи себе представниками арійської вищої раси, нацисти зневажливо ставилися до цивільного населення. У спогадах Л. Ніколаєва, професора, доктора медицини, які були опубліковані у статті О.Н. Носенко, у збірнику статей «Сліди фашистських звірів» читаємо: «Бувало, несучи з Журавлівки два відра води, а перед самою моєю квартирою мене спиняє посвистом німець і наказує занести воду йому. Я заносив, а потім, витерши сльози, знов повертався аж на Журавлівку. Оце і є рабство – страшне, чорне, від якого весь стаєш німеччиною, схожим уже не на людину, а на якусь німу істоту» [3, 33]. Про знахабніле ставлення окупантів до цивільного населення згадує Оксана Соловей у праці «Харків у роки німецької окупації 1941 – 1943: Спогади»: «Німці поводитися, як на мене, в ті дні дивно: забачать на комусь добрі чоботи – розбувайся на снігу, порядну шубу – скидай на морозі, навіть рукавиці відібрали в жінки, що несла воду» [4, 19].

В окупованому місті зразу було запроваджено комендантську годину. Ходити по вулицях було заборонено після заходу сонця. Із наказу німецького коменданта, що був опублікований у газеті «Нова Україна» від 28 лютого 1942 р., дізнаємося: «Заборонений час для мешканців міста Харкова устанавлюється від 16.00 години до 6.00 годин. Хто в цей час знаходитиметься на вулицях або площах без відповідного посвідчення, – буде розстріляний» [2, 20].

У зв'язку з погіршенням військової ситуації на фронтах Другої світової війни і у зв'язку з активізацією руху Опору в Харкові окупаційна влада на початку лютого 1943 р., збільшуючи комендантську годину, ще більше обмежує населення міста в своїх правах. Із розпорядження німецького командування м. Харкова щодо обмеження прав окупованого населення, яке було опубліковане А.В. Скоробагатовим у монографії «Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943)», відомо: «1. Вся влада і управління містом негайно переходять виключно до рук військового командування; 2. Заборонений для ходіння час устанавлюється з 17.00 до 5 години; Хто в заборонений час без дійсної перепустки буде знаходитись на вулиці, підпадає під небезпеку бути на місці розстріляним» [2, 42]. Такий само зміст має і наказ коменданта Харкова від початку листопада 1941 р.: «До населення м. Харкова. Виконання цього наказу слідує від 7.XI – 10.XI. В ці дні штатському населенню міста дозволяється ходити тільки від 6 год ранку і до 16 год (4 год дня). Якщо в заборонений час штатське населення міста буде зустрінуте на вулиці – будуть вважатися партизанами і будуть розстріляні. Усі видані до цього часу перепустки вважати недійсними» [5, 19].

Побоюючись партизанів, гітлерівці досить жорстоко карали мирне населення. Чоловік із табличкою «Партизан» на грудях уперше був повішений ще 25 жовтня 1941 р. [6, 131, 132]. Олександр Семененко, колишній керівник Харківської міської управи, у книзі «Харків, Харків...», згадуючи ті часи, повідомляв про те, що німці в перші дні окупації «на балконах повісили трупи якихось людей без імені, з коротким написом на грудях «комуніст». Ніхто не знав, який суд і за що повісив цих людей і хто були ці люди... Біля Лопанського Мосту, Катеринославська вулиця, будинок номер один, на чавунних поруччях балкона над головами прохожих гойдалися трупи» [7, 210]. Із спогадів Вадима Васильовича Степаненка довідуємося: «Пригадую на Сумській, під балконами других поверхів, повішених. І на кожному надпис: «Партизан!». На Холодній горі, на Муранова, де проживала моя тітка, трупи теж висіли вздовж усієї вулиці» [8]. Таку ж картину подій описано в збірнику документів і матеріалів «Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни»: «На площі Дзержинського майже на всіх балконах були повішені люди, на вул. Котлова – теж повішені, на базарі розстріляли хлопчика. Трупи повішених висіли по три, а то і чотири дні. В цілому на балконах будинків та телеграфних стовпах уже в перші дні окупації було повішено 116 харків'ян» [9, 148]. Масові страти мирного населення тривали і в області. Про розстріли громадян на території Балакліївського району і Коломака

ми дізнаємося із збірника О.В. Дьякової «Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни: методичні рекомендації з історії рідного краю»: «Так само в перші ж години перебування фашистів було розстріляно 12 депутатів Андріївської сільради Балакліївського району. У перші дні окупації Коломака гітлерівці арештували, а потім розстріляли 27 і повісили 9 осіб» [10, 14].

Харківське єврейство зазнало великої трагедії вже в перші години нацистської окупації. Із спогадів Відмича, які були опубліковані Любов'ю Дражевською у праці «Харків у роки німецької окупації 1941 – 1943: Спогади», довідуємося: «Особливо жорстоко німці повелися з євреями. У перший місяць окупації був наказ усім євреям одягти на рукава спеціальні пов'язки» [4, 15]. Представників цієї національності арештовували і відправляли до служби безпеки, яка знаходилася за адресою: вул. Пушкінська, 94. У наказі від 14 грудня 1941 р., виданому військовим комендантом, говорилося про те, що впродовж трьох днів повинні прибути до бараків Верстатобудівного заводу всі особи єврейської національності. Смертна кара чекала на тих, хто не підкориться наказу. 15 тис. харківських євреїв перебували в цих бараках упродовж трьох тижнів. Після чого вони були страчені в Дробицькому Яру. Масові поховання у Дробицькому Яру стали трагічною пам'яткою і збереглися до нашого часу. Є. Кушнар'єв у книзі «100 кроків Харківською землею» зазначив, що «під Харковом, недалеко від Чугуївського шосе, здіймається в небо двадцятидвохметровий обеліск. Поруч із ним – Менора, традиційний єврейський семисвічник. Це меморіал скорботи і пам'яті «Дробицький Яр», споруджений на місці, яке стало братською могилою для багатьох наших співвітчизників – жертв фашизму. Дотепер точно невідомо, скільки чоловік спочиває в цій землі. Поряд із євреями в ній поховані й українці, росіяни, люди інших національностей. За останніми оцінками, тут за страшні місяці харківської окупації було страчено близько п'ятнадцяти тисяч дітей, жінок, літніх людей, поранених і полонених солдатів. Словосполучення «Дробицький Яр» увійшло до світової історії Голокосту поряд із трагедіями Бухенвальду, Освенциму, Бабиного Яру, де нацистами були вчинені найтяжкі злочини проти людства» [11, 272, 273].

Підтвердженнями нелюдських методів масових розстрілів нацистів можуть слугувати численні приклади, які наведені у збірнику документів «Судовий процес. Про звірства німецько-фашистських загарбників на території м. Харкова і області в період їх тимчасової окупації»: «5. Фашистські кати розстрілювали свої жертви з близької віддалі в потиличну частину голови, про що свідчать кульові пробої й тріщини черепа. Розстріли чинили безпосередньо в ямах, про що свідчать пози трупів; цим же підтверджується, що багатьох із розстрілюваних закопували в ями з ознаками життя. З однієї ями виїнято труп з перебитою кісткою ноги, а також виявлено розтрощені черепи, що підтверджує застосування варварських методів розправи німецьких катів з невинними радянськими громадянами. 6. У багатьох розстріляних було знято взуття та одяг, що підтверджує мародерство німецької армії та її ватажків» [12, 15, 16].

Нацисти без будь-якого жалю знищували людей, прикутих до ліжка хворобами. Вони не милували німецьких людей. Ми переконаємося у страхітливій політиці винищення згаданого контингенту населення, досліджуючи документи та довідки нацистського режиму на тимчасово окупованій території Харківщини. У збірнику документів і матеріалів «Судовий процес. Про звірства німецько-фашистських загарбників на території м. Харкова і Харківської області в період їх тимчасової окупації» читаємо: «Протягом двох днів з наказу німецько-фашистського командування було пограбовано і ліквідовано лікувальний заклад і по-звірячому розстріляно всіх хворих у кількості 435 чоловік, з них 254 жінок» [12, 13].

Порушуючи Женевську конвенцію про військовополонених, згідно з якою сторони, що воюють, повинні дотримуватися гуманного ставлення до людей, котрі потрапили в полон, нацисти в окупованому Харкові з нечуваною жорстокістю розправлялися з радянськими військовополоненими. Без всякої на те причини загарбники могли не тільки образити, побити до смерті, а навіть розстріляти військовополонених. Із спогадів Л. Пешехонової, опублікованих у збірнику архівних документів «Війна очима дітей», довідуємося: «Фашистські окупанти по-звірячому знущалися з військовополонених. У таборі військовополонених радянські люди піддавалися знущанням, хворих відправляли на важкі роботи, не надавали медичної допомоги. Багато хто з них від побоїв і знущань не в змозі був триматися на ногах. При спробі населення дати комусь з полонених кусок хліба, німецькі солдати відганяли радянських людей, били їх палками і прикладами» [1, 24]. У донесенні А.П. Коротуна, парторга ЦК КПУ, про роботу підпілля від 6 січня 1942 р., опублікованому в збірнику «Місто і війна: Харків у роки Великої Вітчизняної війни», наведено факт побиття й подальшої загибелі в с. Гракове, що на Харківщині, радянського військовополоненого від рук солдата Вермахту: «У Гракові йшов обоз із 30 підвід. В обозі працювали військовополонені. Одна підвода відстала, і німецький солдат побив до полусмерті військовополоненого. Уночі він помер» [13, 107]. Про нелюдське ставлення до військовополонених ми дізнаємося з письмової роботи «Спогади про німецьку окупацію 1941 – 1943 рр.», написаної в березні 1945р. учнем середньої школи № 1 м. Барвінкове Харківської області й опублікованої у збірнику архівних документів «Війна очима дітей»: «Німці били дуже ранених червоноармійців, які не могли вже йти, зійшовши кров'ю. А який червоноармієць не міг уже йти, німці добивали прикладами» [1, 49].

Навмисно організований голод був одним із головних засобів масового знищення окупантами мирного населення Харківщини, яка до війни славилася своїми рекордними врожайми. Центральне торговельне товариство, що займалося заготівлею сільськогосподарської продукції на тимчасово окупованій території, 8 квітня 1943 р. видало постанову про необхідність поставки сільськогосподарської продукції на потреби військових сил Третього району: «Усім торговельним організаціям і господарсько-продуктовим товариствам

відносно подання доповіді і місячного звіту. Згідно з постановою господарсько-економічного штабу і постановою німецького міністра окупованих областей повинні щомісячно надавати відомості про поставки сільськогосподарських продуктів для збройних сил» [14, 25]. Окупанти з ентузіазмом реалізовували ці постанови в життя. У збірнику документів і матеріалів «Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками» зазначено: «Як саранча, нахлинула німецька граб-армія на нашу землю. Українське сало, золотиста пшениця, яйця, масло, м'ясо – все це з вовчою жадобою пожиралось загарбниками на самій окупованій території і сотнями тонн вивозилось у фашистську Німеччину» [15, 7]. Нацисти знищували десятки тисяч посівів і садів. Значну кількість великої рогатої худоби та птиці вирізали. Десятки ешелонів з овочами, хлібом, сільськогосподарським обладнанням щоденно відправляли з Харківщини до Німеччини.

Результатом такої політики став голод і збільшення смертності серед цивільного населення Слобожанщини. Присадибні ділянки якоюсь мірою ще рятували сільських мешканців. А ось жителям Харкова було вкрай нелегко. Вони їли буквально все: кору дерев, картопляне лушпиння, домашніх тварин, щурів і мишей. Від голоду важко було пересуватися. Люди почали опухати і вмирати. Із спогадів Зінаїди Іванівни Томової, опублікованих у збірнику «Невигадане. Усні історії остарбайтерів»: «Але їсти нічого – уже почали пухнути. Їсти нічого. Воду, воду, там, хто що достане, і водички» [16, 169]. Багато представників харківської інтелігенції, щоб вижити, згодні були виконувати будь-яку роботу, навіть рубати дрова, прати білизну. Чорноробом на сірниковій фабриці працював доктор фізико-математичних наук О.С. Бржечко [17, 32]. Щоб урятувати свої сім'ї, багато викладачів, професорів від'їжджали до сіл і працювали там учителями, лікарями. Відомий усьому світові академік архітектури Олексій Бекетов наприкінці 1941 р. помер від голоду і холоду. Із стенограми бесіди, проведеної в Харківському сільськогосподарському інституті з професорами О.О. Мігуліним, І.С. Телетовим, О.І. Супруненко, В.Г. Смирновим і П.С. Писчимукой, опублікованої у збірнику «Місто і війна: Харків у роки Великої Вітчизняної війни»: «Професор Смирнов: Професор Єгоров умер від виснаження. Професор Телетов: Лаборантка Келлер умерла голодною смертю» [13, 221].

Німці, глузуючи з голодного населення окупованого міста, давали поради, як краще харчуватися в таких умовах, щоб не нашкодити своєму кишечнику. 19 березня 1942 р. у № 73 газети «Нова Україна» з'явилася замітка В. Благого під назвою «Не засмічуйте шлунки», у якій зазначалося: «На ринках нашого міста можна бачити дуже прикре явище: багато людей витрачають великі гроші на макуху, не розуміючи, що тим вони завдають собі великої шкоди. Макуха містить у собі багато клітковини, яка шлунковим соком людини не перетравлюється і тільки засмічує шлунок... Значно корисніше купити склянку соняшникового насіння та полузати його...» [18].

Окупаційна влада забороняла виходити харків'янам за межі міста з метою дістати харчі, щоб не вмерти з голоду. З об'яви, опублікованої в газеті «Нова Україна» від 28 лютого 1942 р.: «Забороняється увіходити та пересуватися з метою здобути харчу та з іншими цілями на схід від забороненої лінії: залізниця Зміїв – Харків; залізниця Харків – Сталіно – Білгород. У кожного, хто намагатиметься перейти через заборонену лінію на схід, обходячи встановлені шляхові пости, будуть стріляти» [19].

Про катастрофічні проблеми з харчуванням населення знали представники окупаційної влади, однак рішучих дій щодо їх усунення вони так і не запровадили. Із звіту Харківської міської управи за квітень 1943 р. «Про споживання населенням міста продуктів харчування» обербургомистра м. Харкова Семененка дізнаємося: «Забезпечення населення міста продуктами харчування виключно важке. Із 200 тис. населення Харкова через Ернерунгсамт (продуктове бюро) одержують харчі по установах управи біля 9 000 чоловік робітників та працюючих, по установах ВІКДО та військових частинах орієнтовно ще близько 8 – 10 тисяч чоловік. Ці дані стосуються лише останнього тижня місяця, а в перші тижні кількість людей, що одержують харчі, була значно менша... У місті помічається вже багато випадків опухання від голоду» [20, 156].

Для населення єдиним порятунком був чорний ринок, де за спекулятивними цінами купували продукти харчування чи вимінювали їх за речі особистого і домашнього вжитку. Із спогадів Геннадія Андрійовича Марченка: «Утворювалися стихійні базари, на яких люди обмінювали товари на інші товари, на їжу. Мама купляла на базарі вазелін, пудру, парфумерію всяку. І з цими товарами вона ходила в село й обмінювала в молодих дівчат чи у їхніх батьків» [16, 72]. Кость Гордієнко у статті «Дорога смерті», опублікованій у збірнику «Сліди фашистських звірів», зазначає: «Німці виморювали людей голодом» [21, 29]. У Харкові від голоду загинуло від 80 до 100 тис. осіб. Ні малого, ні старого не милував голод. У збірнику документів «Звірства і злочини німецько-фашистських окупантів на Харківщині» засвідчено, що «жертвами голодної смерті стали й 1 175 вихованців Харківського дитбудинку № 1» [22, 32].

Спогади дітей-харків'ян про страшні місяці окупації є досить гіркими. Із статті Г.М. Голиша «Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України» дізнаємося: «Німецько-радянська війна 1941 – 1945 рр. принесла українському народу неймовірні випробування і страждання. Особливо відчутно вони зачепили його наймолодшу частину – неповнолітніх громадян. Надзвичайно тяжкими виявилися для цієї вікової категорії цивільного населення наслідки трагічного воєнного часу» [23, 37]. Окупаційний режим асоціювався в дітей із несвободою, пригніченням, бо «дихати було важко», «люди ходили, наче скуті». М. Пилипенко в статті «Дітям війни до сих пір сняться страхи окупації», опублікованій в № 50 газети «Вечірній Харків» 8 травня 2010 р., наводить спогади Марії Василівни Грушко, якій в 1941 р. було лише 15 років: «Впрягали декількох чоловіків у борону й заставляли орати поле. А німці сміялися: «Младобидло,

младобидло» [8]. Природний приріст населення в Харкові був невід'ємним. У спогадах Бориса Панасенка, опублікованих у книзі «Війна очима хлопчика», говориться: «У районі Південного вокзалу самоорганізовували «діловий центр» із виживання. Його основу становили підлітки-візники, які забезпечували доставку багажу в любий кінець району міста. Дещо на зразок пішохідного таксі. Другу групу склали люди, які забезпечували нічліжку різним офіцерам, відрядженим одинакам, яких було досить багато» [24, 46, 47].

Нацисти особливо лютували перед своєю власною загибеллю. У 1943 р. вони все далі відкочувалися на захід під нищівними ударами Червоної армії та народних месників – партизанів, спалюючи десятки населених пунктів на Харківщині, руйнуючи багато міст, по-хижацькому умертвляючи сотні й тисячі мирних жителів. Про це зазначено в збірнику архівних документів «Війна очима дітей»: «В 1943 р. німці почали відступати. Евакуювали мирне населення і гнали пльотками людей геть. А самі підривали путі і зірвали вітряк. Палили селянські хати. Люди ховались по ярах, по балках, щоб спастись від лютого ворога» [1, 49].

За підрахунками А.В. Скоробагатова, наведеними в монографії «Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943)», впливає, що в цілому «двадцять два місяці окупації обернулися для нашої області величезною кількістю людських жертв. Відомо, що в грудні 1941 р. в Харкові мешкало 446 тис. чоловік, а за оцінкою на 1 січня 1943 р., в місті залишалось трохи менше 304 тис. Виходить, що за рік населення Харкова зменшилося майже на третину! Усього ж за час окупації гітлерівці знищили понад 280 тис. мирних жителів міста й області, більше 160 тис. харків'ян було вивезено на примусові роботи до Німеччини» [2, 27].

На основі вищерозглянутих досліджених матеріалів складається реальна картина нацистської політики грабування і насильства на території окупованої Харківщини. Отже, щоб якимось вижити в таких складних умовах, населення змушене було пристосовуватися до таких умов. У статті краєзнавця Р. Рибальченка «На чорний день» читаємо: «Люди крутилися коло німців, допомагали їм у побуті – прали білизну, порались на кухні, працювали в їдальнях, кав'ярнях, виконували випадкову роботу...» [25, 70]. Люди змушені були реєструватися до районних бірж праці.

У результаті проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

по-перше, політика грабування і насильства, яку запроваджували нацисти, була невід'ємним складником нацистського нового порядку на окупованій території Харківщини в роки Другої світової війни;

по-друге, запроваджена окупантами політика негативно вплинула на повсякденне життя цивільного населення міста й області: голод, холод, інші поневіряння були їхніми постійними супутниками в період фашистської окупації Харківщини (194 – 1943 рр.);

по-третє, запроваджена нацистами політика грабунку й насильства на окупованій території міста та області була найкоротшим шляхом примусу

населення Харківщини до роботи на різноманітні потреби мілітаристської Німеччини.

Подальші шляхи дослідження з цієї теми повинні бути спрямовані на комплексне, всебічне дослідження яквітчизняних (всеукраїнських, регіональних), так і закордонних (насамперед німецьких) архівних матеріалів, спогадів учасників тих трагічних воєнних подій. Тільки такі кроки дадуть змогу визначити основні форми, засоби та методи, які застосовувала окупаційна влада, щоб примусити громадян міста й області працювати на Німеччину. Вони будуть стимулювати появу питань з означеної тематики та пошуку відповідей на них.

Джерела та література:

1. *Війна очима дітей: Зб. архів. документів.* / Держархів Харківської обл. – Х.: ФОП Тарасенко, 2013. – 220 с.
2. *Скоробагатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943) / А.В. Скоробагатов.* – Х., 2004. – 368 с.
3. *Носенко О. Розповідь професора / О. Носенко. Сліди фашистських звірів. Збірник статей про німецький розбій у Харкові.* – К., Х.: Українське державне видавництво, 1944. – С. 33.
4. *Дражевська Любов, Соловей Оксана. Харків у роки німецької окупації 1941 – 1943: Спогади / [Передм. Ю. Ш.].* – Нью-Йорк: Б. в., 1985. – 30 с.
5. *ДАХО. – Ф. Р. 3086. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 19.*
6. *Там само. – Ф. П. 2. – Оп. 31. – Спр. 15. – Арк. 131 – 132.*
7. *Семененко Олександр. Харків, Харків... / Олександр Семененко.* – 2-ге вид. – Б. м.: Сучасність, 1977. – 240 с.
8. *Пилипенко М. Детям войны до сих пор снятся ужасы оккупации / М. Пилипенко // Вечерний Харьков.* – 2010. – 8 мая. – № 50.
9. *Харьковщина в годы Великой Отечественной войны. Сб. док и мат.* – Х., 1965. – С. 148.
10. *Дьякова О.В. Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни: методичні рекомендації з історії рідного краю / О.В. Дьякова.* – Х., 2013. – С. 14.
11. *Кушнар'ов Євген. 100 кроків Харківською землею / Євген Кушнар'ов.* – Х., 2004. – С. 272 – 273.
12. *Судовий процес. Про звірства німецько-фашистських загарбників на території м. Харкова і Харківської області в період їх тимчасової окупації. Збірник матеріалів під загал. ред. М. Ляховича.* – Х., 1944. – 131с.
13. *Город и война: Харьков в годы Великой Отечественной войны. [Воспоминания об оккупированном Харькове] / Сост. С.М. Куделко, С.И. Посохов, Е.В. Дьякова.* – СПб.: Алейтея, 2012. – С. 107.
14. *ДАХО. – Ф. Р. 3080. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 25.*
15. *Житомирищина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками. Збірник документів. Відп. ред. П.М. Степанов.* – Ж., 1948. – С. 7.
16. *Невигадане. Усні історії остарбайтерів. Автор - упорядник Г.Г. Грінченко.* – Х.: Вид. дім. «Райдер», 2004. – 236 с.
17. *Рибальченко Р.К. Підкови на снігу: Спогади про війну, враження / Р.К. Рибальченко.* – Х.: Курсор, 2006. – С. 32.
18. *Благих В. «Не засмічайте шлунки» / В. Благих. // Газета «Нова Україна».* – 1942. – 19 березня. – № 73.

19. Об'ява «За вихід з Харкова і за пересування в забороненій зоні з наміром дістати харчі – розстріл» // Газета «Нова Україна». – 1942. – 28 лютого.
20. Харьковщина в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 – 1943 гг.). Сборник документов и материалов. Редактор Л.Н. Каминский. – Х.: Из-во «Прапор». – С. 156.
21. Гордієнко Кость. Дорога смерті / Кость Гордієнко. Сліди фашистських звірів. Збірник статей про німецький розбій у Харкові. – К.: Українське державне видавництво, 1944. – С. 29.
22. Звірства і злочини німецько-фашистських окупантів на Харківщині / Зб. док. – К., Харків, 1944. – С. 32.
23. Голиш Г.М. Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України / Г.М. Голиш // Український історичний журнал. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – № 3. – С. 37 – 49.
24. Панасенко Борис. Война глазами мальчишки / Борис Панасенко. – Х.: Мачулин, 2010. – С. 46 – 47.
25. Рибальченко Р. На чорний день // Український засів / Р. Рибальченко. – 1998. – № 1 – 3. – С. 70.

© **Юрій СКРИПНИЧЕНКО**

НАЦИСТСКАЯ ПОЛИТИКА ГРАБЕЖА И НАСИЛИЯ – КРАТЧАЙШИЙ ПУТЬ ПРИНУЖДЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ХАРЬКОВЩИНЫ К РАЗНООБРАЗНЫМ РАБОТАМ

Статья посвящена исследованию истории развития нацистской политики грабежа и насилия на оккупированной территории Харьковщины как кратчайшего пути принуждения гражданского населения к работе для разнообразных потребностей милитаристской Германии. Значительное внимание уделено актуальности данного вопроса на сегодняшний день. Главные идеи этой тематики изложены на основе анализа и исследования отечественных и зарубежных историков, архивных, публицистических материалов, воспоминаний участников тех трагических событий. В полной мере рассмотрены организационные и практические действия, методы и задачи, которые внедряла оккупационная власть города и области по отношению к гражданам Харьковщины, чтобы принудить подневольных жителей города и области работать на нацистскую Германию. На основе обработки разнообразных исторических источников удалось установить, что политика грабежа и насилия, которую организовывали и внедряли в жизнь оккупанты по отношению к подневольному гражданскому населению, была главной причиной, которая принуждала гражданское население города и области идти работать на потребности Третьего рейха. Материалы данного исследования могут быть использованы преподавателями, студентами в разноплановых научных исследованиях в области всемирной истории, истории Украины (в частности в исследовании региональной истории), на различных лекционных, семинарских, лабораторно-практических занятиях.

Ключевые слова: Вторая мировая война, нацистский оккупационный режим, комендантский час, Дробицкий Яр.

© **Yurii SKRYPNYCHENKO**

THE NAZI POLICY OF SPOIL AND VIOLENCE: THE SHORTEST WAY OF FORCING THE POPULATION OF THE AREA TO VARIOUS WORKS

The article is dedicated to the history of the Nazi policy of spoil and violence in the occupied territory of Kharkov region, as Motorola forcing civilians to various needs of the militaristic Germany. Considerable attention is paid to the relevance of the issue to date. The main idea of the topics laid out based on the analysis and research of domestic and foreign historians, archival, journalistic materials, the participants' memories of those tragic events. To fully address the organizational and practical steps, methods, and events that are provide when the power of the city and of the region in relation to the citizens of the area to make occupied the citizens of the city and the region to work for Nazi Germany. Based on the study of the various historical sources managed to establish what policies spoil and violence, which organized and instituted in the life of the invaders towards forced civilian population was the main reason that caused the civilian population of the city and go to work needs of the Third Reich. The materials of this study can be used by teachers, and students in diverse research on world history, history of Ukraine (in particular in the investigated regional history), various lectures, seminars, laboratory and practical classes.

Keywords: World War II, the Nazi occupation regime, curfew, Drobytskyi Yar.